
**บทวิเคราะห์เรื่อง
เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี
กับ
คุณย่าเพ็ง**

วิภา เสนานาญ

ระหว่างที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมราชบัณฑิตอยู่นั้น ท่านได้เขียนเรื่องสั้นเรื่องหนึ่ง ตีพิมพ์ใน ลัทธิวิทยา ชื่อ “คุณย่าเพ็ง”^๑ วัตถุประสงค์ของท่านผู้เขียนจะเป็นเช่นที่กองตำรา^๒ กรมวิชาการในกระทรวงศึกษาธิการ ชี้แจงไว้หรือไม่ นั้น เป็นเรื่องที่น่าจะได้ช่วยกันพิจารณาอีกสักครั้ง เพื่อความก้าวหน้าในการศึกษาวรรณคดีไทย

กองตำรากล่าวว่าเรื่อง “คุณย่าเพ็ง” นี้ “... เป็นเรื่องที่มีจุดหมายจะแสดงคติหรือความคิดเห็นในชีวิตของคนไทยในสมัยนั้นเพียงข้อเดียว คือ ความสุภาพใจเย็น อารีอารอบ และเต็มอกเต็มใจที่จะช่วยเหลือผู้อื่นอยู่เสมอ แม้จะต้องซื้อความรำคาญใจ หรือเสียสละบ้างก็มีปริปากพุด นัยหนึ่งเป็นการเตือนสติให้ผู้อ่านเห็นประจักษ์ในผลของการทำคุณบูชาโทษ...”^๓

นักศึกษาวรรณคดีไทย ผู้สนใจเรื่องการจัดการศึกษาของประเทศด้วยท่านใดก็ตาม

เมื่อได้อ่านเรื่อง “คุณย่าเพ็ง” แล้วคงอดไม่ได้ที่จะมีความคิดเห็นแตกต่างไปจากข้อวิจารณ์ของกองตำราบ้าง โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาเหตุที่ทำให้มิตรภาพระหว่างพ่อหมอศุข และคุณย่าเพ็ง ต้องสลายลงและคนทั้งคู่มิได้แสดงให้เห็นว่ามีความจำเป็นจะต้องประสานให้อยู่ในสภาพเดิม ผู้อ่านประเภทนี้เห็นได้ทันทีว่า ช่องว่างทางภูมิปัญญาระหว่างชาวกรุงกับชาวบ้านนอกนั้น คือตัวการสำคัญที่ทำให้ลายความสัมพันธ์ระหว่างพ่อหมอศุขกับคุณย่าเพ็ง ผู้ซึ่งแสดงให้เห็นว่าถ้อยที่ถ้อยอาศัยรักใคร่และนับถือกันในตอนแรกของเรื่อง แต่เมื่อเรื่องจบนั้น คนทั้งสองกลับหันหลังให้กันดูเหมือนว่าจะเป็นไปได้เช่นนั้นจนตลอดชีวิต

ข้อเท็จจริงมีอยู่ว่า พ่อหมอศุขนั้นแม้ว่าเดิมดูเหมือนจะเป็นชาวโคราช แต่ท่านก็ได้ลงมาอยู่ในกรุงเทพฯ เสียช้านาน จนกลายเป็นชาวกรุง และเป็นชาวกรุงสมัยพัฒนา^๔ เสียด้วย พ่อหมอศุขรู้จักชีวิตเมืองหลวงเป็นอย่างดี

๑ Wibha Senanan, “The Genesis and Early Development of the Novel in Thailand” (Unpublished Ph. D. Thesis, University of London, 1975). pp. 159-163.
๒ กองตำรา กรมวิชาการ นั้น ถือกำเนิดมาจากกรมราชบัณฑิต ดู กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ๒๔๓๔-๒๕๐๗, (กรุงเทพฯ, ๒๕๐๗), หน้า ๒๑๔ และ ๓๔๕.
๓ “เจียวหวาน”, “คุณย่าเพ็ง”, แบบเรียนวรรณคดีไทย, เล่ม ๕. (กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๑๖), หน้า ๓๑๐.
๔ Senanan, เรื่องเดิม, หน้า ๑๖๐, ๑๖๒ และ ๓๑๓.

โดยเฉพาะเรื่องการทำมาหากินด้วยวิธีต่างๆ
ทั้งแบบเก่าและแบบใหม่ เช่น แพงหวาย ผาก
แป้งก็ รับจำนำและค้าทอง^๕ เป็นต้น

ส่วนคุณย่าเพิ่งนั้นเล่า ท่านขึ้นไปอยู่
บุรีรัมย์เสียเกือบยี่สิบปี เมื่อเปิดจากนั้นท่าน
เพิ่งลงมาอยู่บางกอกได้ไม่ถึงอาทิตย์ ในระ-
หว่างที่อยู่บุรีรัมย์ คุณเหมือนว่าคุณย่าท่านขาด
การติดต่อกับชาวกรุงโดยสิ้นเชิง ประกอบกับ
คุณย่าเพิ่งเป็นคนทีค่อนข้างจะเชื่อคนง่ายอยู่
ด้วย ดังนั้นเมื่อใครบอกท่านว่าอาหารประจำ
วันของชาวกรุง คือ ข้าวเหนียวกับน้ำกระทิ
ท่านก็เชื่อ คุณย่าเพิ่งลงมาอยู่ที่กรุงเทพฯ
คราวนี้ตามคำสั่งของสามี ผู้ซึ่งก่อนตายได้สั่ง
เสียไว้ว่า หากคุณย่ามีข้อข้องใจ
อย่างไรก็ให้ถือพ่อหมอกุซเป็นทีฟัง พ่อหมอก
กุซเองก็แสดงน้ำใจให้เห็นว่ายินดีช่วยเหลือ
และออกปากกับคุณย่าว่า “จะให้ฉันทำอะไร
ก็บอกเถิด ฉันเต็มใจที่จะทำให้ทุกอย่าง ฉัน
อยากแทนคุณพ่ออ่า”^๖ ซึ่งเป็นลูกศิษย์ครู
เดียวกัน

ข้อข้องใจที่ทำให้คุณย่าเพิ่งมาหาพ่อหมอก
กุซวันนั้นก็คือ ท่านมีเงินอยู่จำนวนหนึ่ง แต่

ไม่มีอาชีพ และต้องการ . . . “จะต่อทุน
ยังไงๆ ให้พองอกเงยได้รับประทานบ้าง”^๗

พ่อหมอกกุซผู้มีความรู้เรื่องการทำมาหา
กินหลายแบบ และดูท่าทางไม่มีความมั่นใจ
ในเสถียรภาพของการธนาคารนัก^๘ ได้เสนอ
ให้คุณย่าเพิ่งค้าทอง พร้อมทั้งอธิบายทางได้
ทางเสียของการลงทุนด้วยวิธีนี้ โดยชี้ให้
เห็นคุณค่าสถิติของทองพอเป็นสังเขป คุณ
ย่าเพิ่งนั้นแม้จะไม่เข้าใจระบบเศรษฐกิจที่
พ่อหมอกพยายามอธิบาย แต่ความที่ไวใจสหาย
รักของสามีจึงตกลงใจค้าทอง โดยขอให้พ่อ
หมอกกุซเป็นผู้ซื้อให้ พ่อหมอกใจดีก็เป็นธุระ
ให้ด้วยความเต็มใจ

แล้วตั้งแต่วันรุ่งขึ้นเป็นต้นไป คุณย่า
เพิ่งก็มาเยี่ยมพ่อหมอกกุซเป็นประจำทุกวัน วัน
แรกมาตั้งแต่พ่อหมอกกุซยังไม่ตื่น ส่วนคุณย่า
นั้นนอนไม่หลับตลอดคืน ท่านมารอพบเพื่อ
ขอความมั่นใจอีกครั้งว่า ท่านจะไม่ขาดทุน
อีกวันหนึ่งทองราคาตก คุณย่าเพิ่งมาหาพ่อ
หมอกกุซสายกว่าวันแรกเล็กน้อย ท่าทางเต็ม
ไปด้วยความกังวลใจ ราคาทองยังลดลงต่อไป
อีก คุณย่าเพิ่งมาหาพ่อหมอกกุซอีก ในที่สุด

๕ “เขี้ยวหวาน”, เรื่องเดิม หน้า ๓๑๗.

๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๖.

๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๗.

๘ ตอนที่คุณย่าเพิ่งมาปรึกษาพ่อหมอกกุซนั้น ในเมืองไทยมีธนาคารเพียงสามแห่ง และเป็นของชาวยุโรปทั้งหมด
ดู Senanan เรื่องเดิม, หน้า ๑๖๐.

เพื่อเป็นการซื้อราคาและซื้อเวลาสำหรับ
ประกอบอาชีพ ที่จะต้องเสียไป เพราะการ
อธิบายวิธีการค้าของชำแล้วชำเล่าโดยปราศ
จากผลอันถาวร พ่อหมอซุกตัดสินใจซื้อทอง
นั้นทั้งหมดด้วยราคาเดิมที่เคยซื้อให้คุณย่า
โดยที่คุณย่ามิได้ทราบว่า หากพ่อหมอซุกซื้อ
ทองปริมาณเท่านี้จากตลาด พ่อหมอจะจ่าย
เงินน้อยกว่าที่จ่ายให้คุณย่าไป

ต่อมาไม่นานราคาทองก็เริ่มขึ้น และขึ้น
ต่อไป คุณย่าเพิ่งเวียนมาหาพ่อหมอซุกทุก
ครั้งที่ทองขึ้นราคา คราวนี้ซื้อซื้อทองทั้งหมด
คืนด้วยราคาตลาดตอนที่พ่อหมอซื้อทองคืนไป
จากท่าน พ่อหมอซุกนั้นถึงแม้จะทำจะโกรธ
อยู่บ้าง แต่ก็ด้วยความที่เป็นคนใจดี ก็ตกลง
ใจจะขายคืนให้ แต่มีข้อแม้ว่า คุณย่าเพิ่งจะ
ต้องจ่ายเงินเท่าจำนวนที่พ่อหมอจ่ายให้คุณย่า
คุณย่าเพิ่งนั้นนอกจากจะไม่สามารถเข้าใจว่า
ตามข้อแม้นี้ พ่อหมอซุกยังได้เงินจากคุณย่า
น้อยกว่าเงินที่พ่อหมอควรจะได้หากขายทอง
ในราคาตลาด แล้วคุณย่ายังมีความเชื่อมั่นว่า
พ่อหมอซุกโกงท่าน และด้วยความที่มี “ที่
ปรึกษา” หนุนหลังอยู่คนหนึ่ง คุณย่าเพิ่งจึง
เกิดความมั่นใจว่าตนรู้ทันกลโกงของเพื่อน
สามี คุณย่าแสดงความ (ที่ท่านคิดว่าท่าน)
ฉลาดและรู้ทันด้วยการขู่ว่าจะไปหาหมอความ

มาจัดการกับพ่อหมอซุก ผู้ซึ่งเป็นคนที่เอา
เปรียบเพศหญิง โดยถือว่าโง่เง่าและตัวคน
เทียว ไม่มีสามีเป็นที่พึ่ง เช่นคุณย่าเพิ่ง

เมื่อข้อ “ข้อออกข้อใจ” ของคุณย่าเพิ่ง
มีลักษณะเช่นนี้ พ่อหมอซุกซึ่งปรารถนาจะ
แสดงความมีกตเวทิต่อพ่อหมออำ ผู้ล่วงลับ
ไปแล้วนั้นก็หาทางช่วยภรรยาของสหายรัก
ดีกว่าไม่ได้ กล่าวคือพ่อหมอต้องเชิญคุณย่า
เพิ่งให้ยุติการมาเหยียบบ้านพ่อหมออีกต่อไป
และให้ไปหาหมอความขึ้นโรงขึ้นศาลที่ไหน
ก็สุดแล้วแต่หัวใจของคุณย่าเพิ่งจะปรารถนา

ด้วยความโกรธเช่นกัน คุณย่าเพิ่งคน
เก่งหันหลังลงเรือนแล้วก็เงิบหายไป พ่อ
หมอซุกขายทองฟาดเคราะห์ได้กำไรหลายบาท
และเมื่อไม่มีทองก็ไม่มีคุณย่าเพิ่งอีกต่อไป

อันที่จริง บรรยากาศของเรื่องนี้ไม่ตึง
เครียดเลย ออกจะครั้นเครงอยู่ด้วยซ้ำไป แม้
ว่าตัวพ่อหมอซุกท่านรู้สึกตึงเครียดเป็นอย่าง
ยิ่ง พ่อหมอใจดีที่เรารู้จักตอนต้นเรื่องถึงกับ
“หน้าแดงใจเต้นตึก ๆ ตั้งแต่มาเหยียบโลกยังไม่
เคยหัวเสียถึงเพียงนี้เลย เคยได้รับความ
สรรเสริญจากเพื่อนบ้านอยู่เสมอว่าเป็นคนใจดี
ใจเย็นสุภาพเรียบร้อย ใจเป็นพระ ฯลฯ
คราวนี้กระไรมาเกิดโทสะจนรังตัวไม่อยู่”^๘

ด้วยเหตุที่ว่าท่านผู้เขียนมีอารมณ์ขันใน

๘ “เขี้ยวหวาน”, เรื่องเดิม, หน้า ๓๒๘.

การสร้าง “คุณย่าเพ็ง” ผู้อ่านจึงไม่รู้สึกโกรธ
ทั้งคุณย่าเพ็งและคุณหมอ แต่กลับบอctrู้สึก
เห็นใจคนทั้งสองไม่ได้ เพราะเห็นถนัดอยู่
แล้วว่าการที่พ่อหมอศุขและคุณย่าเพ็งพูดกัน
ไม่รู้เรื่องนั้น มีต้นเหตุใหญ่มาจากช่องว่าง
ทางภูมิปัญญาทั้งคู่แล้ว

ถ้าเราติดตามบทสนทนาของพ่อหมอศุข
และคุณย่าเพ็งตั้งแต่ต้นจนจบอย่างใกล้ชิด
จะพบว่าการค้าทองเป็นปัญหาที่ทำให้เกิดการ
ขัดแย้งขึ้นระหว่างมิตรคู่นี้ ผู้เขียนบทความนี้
มีความเชื่อว่า การที่ท่านผู้ประพันธ์ได้นำ
ปัญหาเบื้องต้นทางเศรษฐกิจมาเป็นตัวการ
ทำลายมิตรภาพของคนที่เริ่มต้น ก็มีแต่ความ
ปรารถนาดี ไว้เนื้อเชื่อใจ รักใคร่นับถือกัน
เช่นพ่อหมอศุข และคุณย่าเพ็งนั้น น่าจะเป็น
เพราะท่านประสงค์จะส่ง “สาร” บางอย่างให้
ผู้อ่าน *ลัทธิวิทยา* ซึ่งอาจนับได้ว่าเป็นคนชั้น
“หัวกระติ” ของประเทศ และผู้เขียนบทความ
นี้เชื่อว่า “สาร” นั้นคือ การเรียกร้องความ
สนใจของคนระดับนั้นให้หันมาพิจารณาเรื่อง
ความจำเป็นในการขยายการศึกษาของทวย-
ราษฎร์ให้กว้างและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น^{๑๐}

เพื่อช่วยถมช่องว่างทางภูมิปัญญาของชาว
ชนบทและชาวกอง ผลเสียอันเกิดจากความ
แตกต่างในเรื่องปัญญาความรู้ที่ผู้อ่านเห็นได้
ชัดในเรื่อง “คุณย่าเพ็ง” ก็คือเป็นต้นเหตุให้
มิตรภาพสลายลงได้

ผู้เขียนบทความนี้มีความเชื่อว่าเจ้าพระ-
ยาธรรมศักดิ์ ฯ ประพันธ์เรื่อง “คุณย่าเพ็ง”
ขึ้นโดยมีเจตนามากกว่าเพื่อให้ความบันเทิง
และสะท้อนให้เห็นชีวิตคนไทยในแง่ที่กอง
ตำรา กรมวิชาการ ชี้แจงไว้ดังที่ได้ยกมา
ไว้ตอนต้นของบทความนี้ กล่าวคือผู้เขียน
มีความเชื่อว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์ ฯ ได้มอง
เห็นช่องว่างทางภูมิปัญญาในหมู่ประชาชนของ
ประเทศ ซึ่งอยู่ในสมัยพัฒนา และเห็นด้วย
ว่าช่องว่างนั้นเกิดขึ้นเพราะบริการทางการ
ศึกษาที่รัฐให้แก่ทวยราษฎร์นั้นยังเป็นไป
ในวงแคบ ทำให้ชาวบางกอกกับชาวบุรีรัมย์
ซึ่งแม้จะมีน้ำใจไมตรีต่อกันเป็นทุนก็ขาดทุน
ทางใจย่อยยับด้วยกันทั้งสองฝ่าย

ข้อที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ หลัง
จากที่ท่านผู้ประพันธ์ได้รับพระบรมราชโอง
การโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งขึ้นเป็นเสนาบดี^{๑๑}

๑๐ ผู้ที่สนใจสภาพการศึกษาของประเทศในสมัยใกล้เคียงกับเรื่องของคุณย่าเพ็ง ขอเชิญอ่าน *พระราชหัตถ-
เลขา และหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี แต่ยังมีบรรดาศักดิ์เป็นพระมนตรีพจนกิจ
และพระยาวชิรธรวิสุทธิศักดิ์* ร.ศ. ๑๑๓-๑๑๘ (พิมพ์ในการพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จ
สุเรนทราธิบดี ท.จ. ๒๕๐๔) และ David K. Wyatt, *The Politics of Reform in Thailand :
Education in the Reign of King Chulalongkorn* (Thai Wattana Panich, 2512).

๑๑ ตอนนั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์ ฯ มีอายุได้ ๔๐ ปี เมื่อเรื่อง “คุณย่าเพ็ง” ลงพิมพ์ใน *ลัทธิวิทยา* นั้น ท่านอายุ
๒๖ ปี และกลับจากการศึกษาวิชาการศึกษาจากประเทศอังกฤษได้สบบแล้ว.

กระทรวงธรรมการ เมื่อสิบสี่ปีต่อจากที่ *ลัทธิ-
วิทยาตีพิมพ์* เรื่อง “คุณย่าเพ็ง” แล้วได้มี
เหตุการณ์สำคัญสองประการปรากฏขึ้นใน
ประวัติการศึกษาของไทย นั่นคือการสถาปนา
โรงเรียนข้าราชการพลเรือน ฯ ขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปี ๒๔๕๙ ซึ่งเป็น
ปีแรกที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์ ฯ ได้ก้าวเข้าสู่
ตำแหน่งสูงสุดของการบริหารทางการศึกษา
และเหตุการณ์สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ การ
ประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษาเมื่อปี
๒๔๖๔

แม้เราอาจจะปฏิเสธว่าเจ้าพระยาธรรม-
ศักดิ์ ฯ มิใช่เป็นต้นคิดให้มีการจัดตั้งมหา-
วิทยาลัยขึ้นในประเทศ แต่เราไม่อาจปฏิเสธ
ว่า ท่านมิใช่ผู้ที่มีความคิดก้าวหน้า และเป็น
ผู้สนับสนุนความคิดเรื่องการจัดการศึกษาเพื่อ

ทวยราษฎร์ หรือมิใช่ผู้ที่มองไม่เห็นความ
จำเป็นที่รัฐจะต้องให้ราษฎรทั่วประเทศมี
โอกาสได้รับการศึกษาโดยทั่วถึง

ผู้เขียนบทความนี้มีความเชื่อว่า ในฐานะ
ที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์ ฯ เป็นนักการศึกษา
และมีฝีมือในการประพันธ์ ท่านจึงสร้างเรื่อง
“คุณย่าเพ็ง” ขึ้น น่าจะเพื่อเป็นพาหนะอัน
น่านิรมย์สำหรับเสนอทัศนะทางสังคมโดย
เฉพาตำแหน่งการศึกษามากกว่าจะเขียนขึ้นเพื่อ
ความมุ่งหมายดังที่กองตำราอธิบาย

กล่าวโดยสรุปก็คือ ผู้เขียนบทความนี้
เห็นว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีใช้บันเทิง
คดีเป็นเครื่องมือสำหรับแสดงความคิดเห็น
เกี่ยวกับสังคมอย่างจริงจัง นับได้ว่าเป็นก้าว
ใหม่อีกก้าวหนึ่งในวงการประพันธ์ของไทย.

